

*Povodom knjige: "Uvod u komparativnu historiju
urednika Drage Roksandića"*

“Uvod u komparativnu historiju” profesora Drage Roksandića
 Uvod u komparativnu historiju (2004), Drago ROKSANDIĆ (ur.), Biblioteka
Dialogica europea, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 303 str.

Uvod u komparativnu historiju koju uređuje prof. dr. **Drago Roksandić**, pored urednikove uvodne studije u kojoj iz očista hrvatske historijske znanosti propituje temeljne teorijske postavke i metodološke implikacije različitih komparatističkih paradigmi te domete i mogućnosti njihove konkretne istraživačke implementacije, sadrži prijevode devet izvornih znanstvenih radova najjemenentnijih europskih i američkih povjesničara i sociologa koji iz različitih disciplinarnih perspektiva tematiziraju brojne problemske komplekse s područja historijske komparatistike.

Uvod u komparativnu historiju započinje klasičnim esejem **M. Blocha** *Prilog komparativnoj historiji europskih društava* u kojem su definirane i na primjerima analize sličnosti srednjovjekovnih engleskih i francuskih agrarnih struktura eksplicirane temeljne epistemološke odrednice historijske komparacije. Slijede tekstovi američkih historijskih sociologa, **A. Przeworskog**, **H. Teunea**, **Ch. Ragina** i **Th. Skocpol** koji, osim prezentacije osnova komparatističkog kategorijalnog aparata, pružaju suptilnu analizu strukturnih karakteristika i praktičnih aplikacija komparativnih metoda u istraživanju i interpretaciji socijalnih makrostruktura u okviru historijske sociologije. Sljedeći tematski kompleks čine recentne teorijske studije vodećih njemačkih historičara **J. Kocke**, **J. Osterhammela** i **H. –G. Haupta**. U njima se komparatistička paradigma ili epistemologijski analizira u svim svojim teorijskim i praktičkim aspektima u disciplinarnom okružju suvremene njemačke (Kocke), odnosno francuske historijske znanosti (Haupt), ili pak služi kao heurističko sredstvo u konceptualizaciji transkulturalnih sociohistorijskih istraživanja (Osterhammel). Knjiga završava studijama sociologa **S. Eisenstadta** i historičara **J. Kocke** u kojima se predstavljaju konkretni rezultati znanstvenih istraživanja koja polaze od teorijskih konceptualizacija komparatističke impostacije.

Budući da u nas, nažalost, ne postoji tradicija sustavnog bavljenja historijskom komparatistikom, *Uvod u komparativnu historiju* prvo je i jedino djelo na hrvatskom jeziku koje teorijski fundirano i znanstveno relevantno prikazuje tu problematiku, te se stoga opravdano može smatrati inovacijskim izazovom ne samo za hrvatsku historografiju, nego i društvene znanosti u cjelini.

Najvažniji pak doprinos ove knjige jest prije svega ukazivanje na mnogostruke razvojne mogućnosti i perspektive koje historijska komparatistika pruža hrvatskim društvenim znanostima u pogledu njihova teorijskog i metodološkog profiliranja i integriranja u razgranate disciplinarne domene suvremene svjetske znanosti koja sve više napušta nacionalne okvire uključujući se u globalne procese transdisciplinarnih epistemologijskih razmjena.

* * *

Knjiga *Uvod u komparativnu historiju*, koju je priredio dr **Drago Roksandić**, profesor na Sveučilištu u Zagrebu, zajedno sa njegovom uvodnom studijom *Komparativna historija: izazovi i mogućnosti*, predstavlja značajan rezultat savremene hrvatske istoriografije. Ali, budući da su sve nacionalne istoriografije u bivšoj Jugoslaviji karakterisala zakašnjenja za rezultatima istoriografije u svetu, knjiga Draga Roksandića zaslužuje pažnju svake od

tih historiografija. Uostalom, u nadi da će naučne veze između istoriočara država koje su nasledile bivšu SFRJ i nalazi se razlog da pažnji profesionalne javnosti u Srbiji ne izmakne Roksandićeva knjiga.

Nema sumnje da je *Uvod u komparativnu historiju* rezultat izuzetnog individualnog pregnuća koje i podrazumeva svaka inovacija. Istovremeno, pojava Roksandićeve knjige na tragu je onih različitosti koje su strujale na prostoru bivše jugoslovenske države. Istoričara određuje više okolnosti: način formiranja, predmet istraživanja, istorijsko vreme u kome stvara.

Element uporedjivanja sadržan je i u profesionalnom formiranju i u profesionalnom formiranju i u profesionalnom radu Draga Roksandića. On se školovao na univerzitetima u Beogradu, Zagrebu i Parizu. Njegov naučno pedagoški rad vezan je za više univerziteta: u Beogradu i Zagrebu, na Srednjoevropskom univerzitetu u Budimpešti. To je, uz predavanja na prestižnim američkim i evropskim univerzitetima i učešće u dugoročnim međunarodnim istraživačkim projektima, bilo presudno za Roksandićevu posvećenost komparativnoj istoriji.

Osim načina profesionalnog formiranja i rada, na pomenutu Roksandićevu posvećenost komparativistici uticala je i središna tema njegovih istraživanja: sistemi vojnih krajina i prostorno i vremenski zahtevaju komparativno proučavanje.

Najzad, višestruki učinci globalizacijskih procesa nisu ni historiografiju ostavili po strani. Iako je komparativna historiografija starija od globalizacije, barem u savremenom značenju, ona je evidentno intenzivirala komparativistiku.

Drago Roksandić je, razume se, izostavio svoju *egohistoriju*. Prvo, što *ishod*, ono što mnogi komparativisti smatraju bitnim u komparativistici, to jest knjiga. *Uvod u komparativnu historiju*, ne bi bio moguć bez opisanog načina Roksandićevog formiranja i rada, koji su *contradictio in adjecto* parohijalnosti.

Drugo, u ovoj *egohistoriji* sadržano je iskustvo koje treba da bude poznato naročito istoričarima u formativnim godinama. Važno je već na početku imati u vidu ono na šta upozoravaju komparativisti: "Nezamislivo je misliti ne uspoređujući... Gotovo svako empirijsko istraživanje podrazumjeva neku vrstu poredbe... Poredba pruža temelj za izvodjenje tvrdnji o empirijskim pravilnostima te za vrednovanje i interpretaciju slučajeva po supstativnim i teorijskim kriterijima. U tom širem smislu poredba zauzima središnje mjesto u empirijskoj društvenoj znanosti kakvu se danas praktikuje" (Charles Ragin).

Na već pomenutu uvodnu studiju, knjigu *Uvod u komparativnu historiju* zaokružuju dragoceni prilozi: O autorima izabranih radova; Bibliografija (čak na 30 stranica knjige što predstavlja desetinu njenog ukupnog obima); Imensko kazalo; Pojmovno kazalo (svojevrsno svedočanstvo o obaveštenosti priredjivača i rezultat njegovog iznimnog truda) i Bilješka o priredjivaču.

U celini, *Uvod u komparativnu historiju* nadomešćuje nedostatak udžbenika iz komparativistike. Ali je i mnogo više od toga. U njoj je egzatnost istorijske nauke dovedena do nivoa matematičke egzaktnosti. Zbog toga komparativna historiografija i jeste veoma zahtevna; ona podrazumeva istorijsku erudiciju i po definiciji je manjinska. Uprkos tome, danas je, ističe Roksandić, - "teško naći utjecajna istraživačka središta ili sveučilišne ustanove u svijetu koje na bilo koji način ne praktikuju komparativnu historiju i/ili komparativne metode". Jednostavno, imperativi "svakovrsnih usporedbi" postali su "fenomen svakidašnjeg života u cijelome svijetu" (Drago Roksandić).

U izboru tekstova u *Uvodu u komparativnu historiju* oseća se snažna ruka priredjivača. Koherentnost izbora proizišla je iz temeljnog poznavanja relevantne literature impresivnog

obima i iznimo bogatog sadržaja. Priredjivač se usresredio na razvoj komparativne istoriografije, na, na njene unutrašnje mene i na njene šanse. U luku tekstova koji je zategao između francuskog istoričara Marka Bloka iz 1928. godine i savremenog nemačkog istoričara Jirgena Koke, Drago Roksandić je naznačio glavne kontroverze uporedne istorije.

U smislu da ljudi otkad istražuju društveni život, neprestano suprotstavljaju istorijske oblasti iz dva ili više vremena i mesta (Theda Socpol, Margaret Somers), uporedna istorija nije nova. Ali, njen se početak vezuje za pojavu "nove istorije" u Francuskoj tridesetih godina prošlog veka, za pojavu interdisciplinarnog istraživanja društva, privrede i civilizacije.

Utemeljivači "nove istorije", odnosno čuvenog časopisa "Anali" bili su Mark Blok i Lisjen Fevr. Usput, tekstovi ovog drugog pojavili su se prvi put, u jednom odličnom prevodu na srpski jezik, kao izdanje Srpske književne zadruge, tek 2004. godine. Tekstove je, pod naslovom *Uvod u istoriju*, priredila i pogovor napisala dr Dubravka Stojanović. Važno je što se ovaj izbor pojavio kad i Roksandićev izbor. Tek zajedno uzeti, ova dva izbora objašnjavaju sudbinu komparativistike u Francuskoj.

Tekst Marka Bloka *Za komparativnu historiju evropskih društava*, kojim je Roksandić i započeo svoj izbor, nazvan je "komparativnoistorijskim manifestom". Prema Bloku, "potrebna su dva uvjeta da se, historijski govoreći, može komparirati: određena sličnost među promatranim činjenicama... i određena različitost među sredinama u kojima su se one pojavile". Blok je imao u vidu Evropu. Smatrao je da bi "i sve one sličnosti i sve one razlike koje konstituiraju evropsku povjesnu baštinu" jedino mogla otvoriti "društveno povijesna komparatistika".

Ipak, u Francuskoj nije došlo do većeg uspona komparativne istorije. Poredjenje je bilo više implicitno nego eksplicitno, sa izuzetkom istorijske demografije i privredne istorije. Razlog za rezrevu prema komparativnoj istoriji ležao je u razvitku sociologije, odnosno u strahu od "sociologizma".

Francuski istoričari smatrali su da komparativna istorija nema određen, jasan metod. Da analizi slučaja daje prednost nad opštim i dovodi do gomilanja regionalne istorije; da je većina istorijskih paradigmi oblikovana u poslednjih pedeset godina, i to ne upoređujući se sa onima kod drugih naroda već sa stavovima unutrašnje politike; da je u Francuskoj svest o "posebnom putu" različita u poredjenju sa onom u Nemačkoj.

Oba svetska rata uticala su na probijanje evropskog okvira komparativne istorije, a razvoj društvenih nauka na njenu bogatu interpretaciju.

Najjače uporište komparativističkih studija postale su Sjedinjene Američke Države - u sociologiji, politologiji, ali i u istorijskoj nauci. Tamo su se već od sedamdesetih godina prošlog veka počele javljati i knjige u kojima se mogao napraviti bilans onoga što je urađeno i ukazati na mogućnosti daljeg razvoja komparativistike.

Posle Drugog svetskog rata transkulturno upoređivanje postalo je potreba. Ali, ono je tretirano više kao stav nego kao metod. Upozoravalo se da bi bilo "drsno etabliranoj historijskoj znanosti tonom prijeteće strogoće predbacivati provincijalizam ili narcizam i preporučiti joj transkulturno proširenje vidika kako bi se pokazala da je u stanju nositi se s izazovima kasnoga 20. stoljeća" (Jurgen Osterhammel). Ali, otvoreno je pitanje kako da stav postane metod. Sa ovog stanovišta su važne sledeće napomene: 1. ne može se izgubiti iz vida da je čitav niz istorijskih fenomena po svojoj suštini transkulturalni; 2. ako se istoriografija ne bavi takvim fenomenima, ona rizikuje različite stepene izolacije; 3. mogućnost transkulturnog upoređivanja temelji se na univerzalnom jedinstvu istorijske

nauke; 4. uporednu historiografiju prati razgraničenje i klasifikacija uporednih jedinica: u internacionalnom upoređivanju to su nacije, odnosno nacionalne države, u transkulturnom i internacionalnom "kulture"; kultura kao jedna od temeljnih dimenzija ljudskog života ne može se isključiti iz transkulturnog postupka.

Kao jedna od prepreka razvoja komparativne historiografije navodjen je *galocentrizam*. U Nemačkoj - *germanocentrizam* koji je za neke nemačke historičare isto što i provincijalizam. Imajući u vidu da se od Blokavog "komparativnoistorijskog manifesta" promenio okvir u kome se upoređivalo, ovome treba dodati i *evropocentrizam*. Ovo poslednje je u središtu ne samo Roksandićevo *Uvoda u komparativnu historiju* već i njegovih komparativnih proučavanja procesa modernizacije.

Komparativistika je opovrgla stanovište "da će kulturni program modernosti kakav se razvio u modernoj Evropi i temeljne konstatacije koje su tamo nastale - naposljetku prevladati u svim modernim društvima i društvima u modernizaciji, i da će daljnjim širenjem modernosti ovladati cijelim svijetom" (Samuel N. Eisenstadt).

Za razliku od optimističke vizije, komparativna istorija ukazuje na unutrašnje sukobe koji su ukorenjeni u protivurečnostima i napetostima koje prate razvoj kapitalizma i političke demokratije. Pojam *mногоstruke modernosti* izražava tu složenost. Bez komparativne historiografije, bez komparativistike uopšte, gotovo da nije moguće odgovoriti na pitanje: "šta zapravo čini zajedničko jezgro modernosti".

Svoj izbor tekstova u *Uvodu u komparativnu historiju* Drago Roksandić završava tekstom savremenog nemačkog historičara Jirgena Koke *Asimetrična historijska poredba: slučaj njemačkog Sonderwega*. Ovaj tekst je veoma podsticajan. Zbog toga je *Uvod u komparativnu historiju*, uz već navedene kvalitete, još i knjiga efektnog kraja.

Koka, naime, analizira odnos *posebnog puta* (*Sonderwega*) Nemačke i izbora koji je ona napravila 1933. godine, odnosno nacionalsocijalizma. U pitanju je asimetrično upoređivanje koje može dovesti do problematičnih zaključaka.

Pitanje *posebnog puta* ima smisla u raspravi zašto je Nemačka pervertirala u totalitarizam i fašizam dok se to nije dogodilo zapadnim zemljama koje su bile u otprilike sličnim uslovima. Van ovog konteksta, rasprava o *posebnom putu* može da vodi u pogrešno razmišljanje. U pogledu većine pitanja svaka zemlja, pa čak i regija, ima svoj *posebni put*.

Kad je reč o *posebnom putu* u Nemačkoj, funkcija istorijske nauke sastoji se, prema Koki, u ispitivanju kolektivnog identiteta. Upoređivanje Nemačke sa Zapadom zapravo "otvara pogled na alternativni povijesni razvoj i događanja". U svetlu boljih, manje diktatorskih, nefašističkih alternativa, tok nemačke istorije u 20. veku ne izgleda neizbežan. Zato, kaže Koka, *posebni put* "tone u prošlost" a nacistička Nemačka je intenzivnije prisutna u istorijskoj svesti nego pre dvadeset godina - "I ne izgleda da će se to uskoro promijeniti... To je teret, i on je nepromjenjiv: dio povjesti koji ne nestaje u vremenu već, naprotiv, biva sve podsticajniji.

Kokina rasprava je podsticajna i za Roksandića. Sve zavisi, kaže on, od izbora predmeta upoređivanja: "Kada bi u njemačkoj historiografiji bilo više usporedbi sa zemljama srednjoistočne ili jugoistočne Europe, brojna bi se pitanja mogla drugačije postaviti". O *posebnom putu* Rusije i da se ne govori.

Kakve su, najzad, šanse uporedne historiografije? S pravom je isticano da je ona vrlo zahtevna: "Uspoređivanje je posao za pojmovno eksplicitno, teorijski orijentirane, analitičke historičare, koji imaju određenu distancu prema povijesnoj tradiciji, i stoga je, zasad, posao manjine" (Jirgen Koka).

U komparativnoj istoriografiji Drago Roksandić vidi glavnu šansu za hrvatsku istoriografiju. Komparativistika je, uostalom, već sastavni deo formiranja novih generacija istoričara na Sveučilištu u Zagrebu.

Za početak, važno je biti obavešten i smanjivati zakašnjenje ne samo za trendovima u svetskoj istoriografiji nego i u svom okruženju.

Latinka PEROVIĆ

* * *

„Uvod u komparativnu historiju“ urednika Drage Roksandića je važan i koristan priručnik jer ilustrira diskurs koji je u suvremenom svijetu i za historiju izuzetno aktuelan. Već je Marc Bloch apelirao na povjesničare da se pokušaju suočiti s poredbenim istraživanjem društava Zapadne i Srednje Europe. Suvremeni procesi globalizacije i Europska unija još mnogo više nameću povjesničarima i povjesničarkama jačanje poredbenoga pristupa u historiografiji. Današnji raznovrsni svijet se bez toga ne može razumjeti. Zato takvo usmjerenje zauzima važno mjesto u razmatranjima o načelima, perspektivama te tehnikama u historijskoj znanosti.

Valja općenito reći da se u historijskim istraživanjima uvijek radi o nekoj vrsti poredbe jer povijesne činjenice dobivaju svoj smisao tek u sinkroničkoj i dijakroničkoj usporedbi. Pojedina se povijesna pojava može solidno spoznati tek proučavanjem njena odnosa prema drugoj pojavi zbilje. Često tek poredbeni pristup otkriva strukturu činjenice koja na prvi pogled izgleda samorazumljivo. No u vezi s priložima u ovoj knjizi radi se o tome da se dosad uglavnom implicitan stav u historiji razradi razmišljanjem o metodama poredbenoga istraživanja, tj. u radovima u kojima bi usporedba bila središnja tema.

Pritom mi povjesničari i povjesničarke dolazimo u priliku da se, uz odgovarajući oprez i kritičnost, zainteresiramo za diskurs u društvenim znanostima, u ovom slučaju riječ je o historijskoj sociologiji i politologiji, o teorijama uopće a posebno o mogućim načelima poredbe. I ovom se prilikom, dakle, otvara pitanje o povezivanju teorije i historijske konkretizacije zajedno s diskursom o mogućnostima i ograničenjima takvoga pristupa. Čini mi se zato da ovdje na drugi način govorimo o nastavku raspravljanja između društvenih znanosti i historijske znanosti, te između strukturalne društvene historije i historije svakodnevice, koja je od sedamdesetih godina bila dosta intenzivna.

Poredbena historija zasada je uglavnom istraživačko područje a ne disciplina, a u svakom je slučaju vrlo poticajna za formulaciju novih istraživačkih zadata uopće i s obzirom na to što su tradicije poredbene historije u europskoj historiografiji vrlo različite. Poredba u historijskoj znanosti je dakle sustav istraživanja sličnosti i razlika dviju ili više povijesnih pojava sa ciljem dobivanja što potpunijega iskaza o događajima, iskustvima, procesima, strukturama.

„Uvod u komparativnu historiju“ je zanimljiv i potreban zato što sadrži više priloga koje pišu predstavnici historije, historijske sociologije i politologije, a riječ je o diskursu autora i autorica različitih usmjerenja i shvaćanja te, uz razmjerno nova pitanja usporedbe, ilustrira neke važne teme koje su obuhvaćale i prijašnje diskusije. Priručnik sadrži dva

tipa diskursa. To su najprije rasprave o teoriji i metodologiji mogućih poredbenih istraživanja u društvenim znanostima i historiji te ilustracije pojedinih „slučajeva“ kao što je pitanje „mногоstruke modernosti“ i njemačkoga „Sonderwega“. Urednik se pobrinuo da odabere priloge pogodne za upozorenje na otvorena pitanja koja sugeriraju osvješćenje povjesničara i povjesničarki s obzirom na važnost poredbene historije a samim tim i na moguće poželjne istraživačke rezultate.

Nakon uvodnoga razmatranja **Drage Roksanđića** o komparativnoj historiji kao izazovu i mogućnosti na prvom je mjestu apel **Marca Blocha** iz 1928. godine. On je htio probuditi interes za komparativnu historiju europskih društava. Zatim slijede rasprave dvojice američkih sociologa i politologa (**Przeworski** i **Teune**) koji se zanimaju za logičke i metodološke strategije poredbenoga društvenog istraživanja i trećega američkoga sociologa i politologa (**Ragin**) koji raspravlja o osobitosti poredbe u društvenim znanostima i poredbenim metodama usmjerenima na slučaj. Ti prilozi pokazuju što bi poredba mogla biti u društvenim znanostima kao strategija pri određivanju različitih kombinacija uvjetovanosti društvenih pojava povezanih s određenim ishodima i procesima.

Zanimljiv je prilog dviju američkih sociologinja i povjesničarki (**Skocpol**, **Somers**) o uporabi komparativne historije u makrosocijalnim istraživanjima, o metodologiji te utjecaju toga pristupa na istraživačke nacрте i na postavljanje novih pitanja. Međutim, u želji da potaknu autore, koji se bave makrosocijalnim istraživanjima, na metodološko promišljanje, one kao povjesničarke ističu da poredbena analiza ne može nadomjestiti istraživanje pojedinih slučajeva.

Zatim slijede prilozi njemačkih povjesničara koji su se više od povjesničara u drugim zemljama bavili problemima poredbe. U uvodu zborniku priloga o historiji i usporedbi (1996) urednici **Haupt** i **Kocka** pišu o metodama, zadacima i problemima historijske poredbe. Ističući napetosti i afinitete između načela historijske znanosti i poredbenoga postupka, oni drže da je razvoj analitičke historijske znanosti u posljednim desetljećima (pri napuštanju događajne historije) omogućio otvorenost za historijsku poredbu. Pri tom upozoravaju da poredbe u historiji nisu iste kao one u društvenim znanostima. S obzirom na situaciju u hrvatskoj historiografiji možda bi trebalo naglasiti upozorenje autora da bi kod rasprava, koje se bave istraživanjem jednoga slučaja, trebalo istražiti je li povezan s općim procesima i strukturama, tj. u kojem je odnosu prema cjelini. Jedinice poredbe u istraživanju europske povijesti bile su dosada uglavnom nacionalne države i njihovi odnosi (barem kada je riječ o 19. i 20. stoljeću), dok bi Haupt i Kocka željeli usporedbu na nadnacionalnoj razini.

Njemački povjesničar **Osterhammel** se zalaže za transkulturalnu poredbenu historijsku znanost dakle za komparaciju procesa i struktura u različitim kulturama. Njegov je prilog zanimljiv jer se dotiče danas izuzetno aktualnoga pitanja: što je zapravo Europa, gdje su njene kulturne granice i što znače površni pojmovi: Europa-Neeuropa, Zapad-Istok, razvijeni-nerazvijeni, prvi, drugi, treći svijet. U tom pogledu valja upozoriti na prilog historijskoga sociologa **Eisenstadta** o mnogostrukim modernostima. Teza o nastanku Moderne na Zapadu kao homogenoga puta kojim će zaostale zemlje krenuti u tijeku prihvatanja zapadnoga kulturnog programa modernosti više nije aktualna u svjetlu suvremenih pojava u nezapadnim zemljama i diskursa postmoderne na Zapadu. Pri tom je važan problem Europske unije kao transnacionalne organizacije koja obuhvaća zemlje raznih stupnjeva modernosti. Autor upozorava na ponovno tumačenje i oblikovanje zapadnoga uvezenoga kulturnog programa modernizacije unutar drugačijih ideologija i institucionalnih obrazaca.

Usmjerenje prema globalizaciji sadrži neprestanu reinterpetaciju kulturnoga programa modernizacije, konstrukciju mnogostrukih modernosti koja je različita od homogene izvorne verzije i pokušaje raznih činitelja da prisvoje i redefiniraju modernu. Suvremene traume i destruktivne sile moderniteta su zacijelo dobar argument za potrebu poredbenoga istraživanja u sociologiji i historiji.

Dok povjesničar Haupt raspravlja o relativnoj zaostalosti francuske historiografije u poredbenom istraživanju, povjesničar **Kocka** se bavi asimetričkom historijskom poredbom u slučaju njemačkoga "posebnoga puta" (Sonderweg). Kritička verzija te teze pita zašto je u Njemačkoj, u općoj krizi razdoblja između dva svjetska rata, spriječen razvoj liberalne demokracije pa je došlo do okreta prema nacizmu, odnosno totalitarnom sustavu za razliku od Francuske, Engleske i Sjedinjenih Država. Brojne interpretacije, uključujući i rijetka razmatranja sličnoga tipa razvoja u južnoj i istočnoj Europi, pokazuju da je dosada bila riječ o asimetričkom tipu usporedbe jer je skica zemlje koja se uspoređivala s Njemačkom služila samo za ilustraciju osobitoga njemačkoga slučaja.

Mislim da ova moja kratka obavijest pokazuje da mi povjesničari i povjesničarke moramo zahvaliti Dragi Roksandiću što nas je ovom knjigom upozorio na jedno od važnih metodoloških pitanja koje je predmet diskursa u suvremenoj historiografiji. Samim tim dao je važan prilog prevladavanju razmjerne nezainteresiranosti za metodološke probleme historijske znanosti i za praćenje kretanja u inozemnoj historiografiji u hrvatskih povjesničara i povjesničarki.

Zagreb, 17. studenog 2004.

Mirjana GROSS

Mesto uporednog metoda u novoj kulturi sećanja*

U ovom prilogu bi trebalo pokazati zašto je uporedni pristup važan pokazatelj razvoja kritičke nemonumentalne misli o prošlosti i otvorene kulture sećanja, kao sveukupne nenaučne javne upotrebe prošlosti. Tada će biti jasniji značaj Roksandićevog izbora tekstova.

Govoreći vrlo uopšteno o provincijalnosti misli o prošlosti na osoben način svedoče dve karakteristike: 1. negovanje monumentalne slike nacionalne prošlosti; 2. nerazvijenost uporednog pristupa.

Vizija slavne nacionalne prošlosti ne trpi poređenje jer je svako poređenje u startu trivijalizuje. Slava nacije (njenog ratnog, civilizacijskog ili žrtvenog doprinosa) je neuporediva, pa monumentalizacija polazi od jedinstvenog učinka *sui generis*. Monumentalna slika prošlosti upućena je na hagiografije, monografije i svečane promocije, dok kritička istorija sagledavanjem sličnosti sa drugima negira neuporedivost, jezgro monumentalnosti. Naročito je složena monumentalizacija sadržaja vrućeg sećanja koje zadire u aktuelne inte-

* Autorizovana reč na promociji izbora *Uvod u komparativnu historiju*, ur. Drago Roksandić, Zagreb 2004. održanoj u Arhivu Beograda 24. februara 2005.

Uredništvo *Radova* napominje da teze iznesene u ovom članku predstavljaju isključivo autorove osobne stavove i interpretacije.

rese grupa i pojedinaca. Lakše je porediti Karađorđa sa Milošem ili sa drugim ustanicama protiv Turske, nego Dražu Mihajlovića sa Titom. Kod ovog drugog suočavanja poredi se nacionalno i internacionalno, i tu poređenje mora biti slojevito. Monumentalizacija ohlađenih sadržaja nacionalnog pamćenja manje je konfliktna. Više pažnje će privući dizanje ili rušenje spomenika Draži ili Titu nego ranijim nacionalnim junacima.

U misli o prošlosti Zapadnog Balkana u teorijskom i metodskom pogledu skromno nasleđe nije bilo teško romantizovati. Prostor lišen samostalne historiografske domaće tradicije u 17. i 18. veku nije mogao nakon revolucije u 19. veku stvoriti Ota Hincea ili Maksa Vebera. Istoriografski srbocentrizam ili kroatocentrizam podjednako su bili lišeni nemonumentalnog *comparative approach* jer su ugroženi mali narodi negovali monumentalnu prošlost kao sredstvo opiranja asimilaciji i hegemoniji. Romantičarska historiografija uvek je monografska, neguje autoritet nacije i ima pedagoško mobilizacijsku funkciju. Tome nasuprot, uporedni pristup detronizuje i trivijalizuje, hladi osećanja koja počivaju na svesti o neuporedivom i slavnom nacionalnom identitetu. Kričička istorija je velika propaganda sumnje, a u društvima u permanentnoj krizi ovo epistemološko načelo nije funkcionalno. Kriza traži homogenost, dogmu, monolitnu negativnu sliku javnog neprijatelja i monumentalnu sliku vlastite prošlosti. Svako poređenje razara mit o posebnosti i jedinstvenosti - osnovu monumentalne istorije. Malim narodima teže je napustiti monumentalnu sliku prošlosti nego velikim.

Poslesocijalistička historiografija snažno je obnovila romantizam kod izmišljanja nove prošlosti i kod rekonstruisanja stare. Novi talas oslobodilačke političke kulture razbudio je sličnu kulturu sećanja (nenaučnu javnu upotrebu prošlosti) i uspešno uključio martirologiju u nauku o prošlosti. Prošlost uobličava osećanja sadašnjice (G. Mead) i postaje aktivni činilac, a ne samo pasivni prerađeni idejni sadržaj prilagođen potrebama sadašnjice. Prošlost se tumači u svetlu poslednjih prolaznih zbivanja, pa se uvek iznova stvara nova prošlost. Zato svaka generacija ima različitu istoriju. Različiti Cezari prelaze Rubikon sa svakom novom generacijom, upozorio je Džordž Mid. Misao o prošlosti Zapadnog Balkana iznova je nacionalizovana i romantizovana na nivou prosečnog nemačkog istorizma s početka 19. veka. Treba se samo osvrnuti na renesansu događajnih monografija o slavnim monarsima iz pera bivših istoričara komunista krajem 20. veka. Istorija se ne ponavlja. Istoričari ponavljaju jedan drugog.

U pretežno romantičarski srpski hilendarski *Erinnerungsraum* stiže izbor tekstova Draga Roksandića o uporednom metodu kao opomena da se treba okrenuti od samomitskog veličanja ka smeštanju vlastite prošlosti u šire okvire koji će valjanije uravnotežiti nacionalnu slavu i senke vlastite prošlosti. Koliko god ovaj izbor bio pažljivo razmatran u naučnim krugovima, teško je verovati da može izmeniti društvene uslove održavanja nacionalno-centrične monumentalne slike prošlosti. Uprkos tome, ova opomena je izraz neprilagođene naučne otmenosti, pa delom ublažava opori ukus raširenog konformizma.

U domaćoj kulturi sećanja uočljiv je niz ležernih analogija i poistovećivanja kojima se pokušava osmisliti bliža prošlost i to ne samo kod ljubitelja istorije nego i kod stručnjaka. Nakon čitanja ovog izbora možda će neke konstrukcije postati prozirnije. Ovde bi trebalo sažeto naznačiti i istaći nekoliko važnih upozorenja o kojima valja voditi računa kod poredbenog redukovanja složenosti domaće prošlosti.

1. Svako poređenje pravda se poredbenim okvirom. Poređenje više govori o onome ko poredi (i time nameće određeni smisao), nego o entitetima koji se poredi. Poređenje nije samo okvir za utvrđivanje egzaktnih istovetnosti, sličnosti ili srodnosti, nego je i način za

demonizaciju ili trivijalizaciju preko poistovećivanja ili usporedbi. Ležerno antitotalitar-no izjednačavanje fašizma sa socijalizmom bilo je usmereno ka demonizaciji zadnjeg, a poređenje Aušvica sa građanskim ratom na Balkanu krajem 1990-ih bila je trivijalizacija prvog. Kod oba slučaja upadljiva je dekontekstualizacija: ne vodi se računa o tome da što je kontekst sličniji to su poredbe pouzdanije. Odmerena poređenja uvek vode računa o kontekstu (tradicijском, ideološkom, uzročnom i i funkcionalnom). Malo se toga npr. može porediti kod režima Pola Pota sa režimom Gustava Husaka: različita je azijska i evropska tradicija, različito je poimanje uloge pojedinca, u jednom slučaju je haotično ratno u drugom stabilno hladnoratovsko okruženje. Da li je slična ideologija dovoljna da se ovi režimi poistovete kao u famoznoj “Crnoj knjizi komunizma”? Kod ležernih poređenja malo se ko pita da li je reč o dalekoj sličnosti, funkcionalnoj podudarnosti ili o bitnoj unutrašnjoj srodnosti.

2. Svakom poređenju pretil opasnost od prenatlašenog osmišljavanja. Istorija jeste, doduše, uvek osmišljavanje, tj. manje ili više isključivo sređivanje haotičnih zbivanja preko zbivanja u naracije ili u uzročno posledične veze sa stanovišta potreba današnjice. Smisao po pravilu nameću tekuće potrebe, ali i buduće nade. Nada je druga strana istorije, jer nova budućnost uvek traži i novu prošlost. Istorijско vreme je polje na kom se sukobljavaju sećanja okrenuta prošlosti i nade uperene u budućnost (L. Hölscher). Kada istoričar uđe u metafiziku osmišljavanja, ulazi u daleku zemlju odakle se nikada neće vratiti kao istoričar. Nije lako odupreti se osmišljavanju, niti zamisliti da su događaji, koji su danas daleka prošlost, nekada bili budućnost. Ali to je važan uslov istoričnosti koja jača kritičnost prema hegemonom smislu sadašnjice kojim unosimo red u prošlost. Što je poređenje istoričnije, to je kod njega manje osmišljavanja, uokviravanja i fabuliranja – a više promišljanja. Osmišljavanje je unošenje savremenog smisla u prošla zbivanja, a promišljanje je odmereno sagledavanje raznih strana i različitih konteksta prošlosti. Danas se npr. srpska monarhija proučava i osmišljava u sklopu potrebe za nacionalnim jedinstvom, a ne vodi se računa o tome da je monarhijska kultura danas anahrona.

S obzirom da svako osmišljavanje izvire iz očekivanja, to se element osmišljavanja ne može odstraniti, niti se u istoriji može izdvojiti čisti destilat činjeničnog. Autentično istorijско vreme nije puka prošla činjenica (događaj) nego spoj budućnosti i prošlosti koji se prelama kroz potrebe sadašnjice. Istorijско vreme nikada nije lišeno očekivanja, jer prošlost tvore živi ljudi sa strepnjama i nadama. Što su potrebe šire, univerzalnije, to je objektivnost veća. Uske nacionalne potrebe ne mogu garantovati trajnu objektivnost. Odmeren istoričar uvek vodi računa o prošloj budućnosti i budućoj prošlosti. To su nerazdvojiva vremena. Dakle, istorijско nije gola retrospektiva. Nije ni svaka selektivnost pristrasna i neistorijska, jer istorija ne može biti fotografija. Ali kod osmišljavanja prošlosti mora se pažljivo razlikovati trajno od efemernog, što ne može omogućiti monografski, nacionalnocentrični nego samo uporedni pristup.

3. U teoriji je dosta pisano o sinhronom i dijahronom poređenju, a manje o poređenju istorijskih vremena. Ono što mi kao sociologu daje za pravo da govorim o prošlosti jeste uverenje da istorija nije retrospektiva, niti samo rekonstrukcija prošlog, nego spona prošlog, sadašnjeg i budućeg. Prošla budućnost i buduća prošlost su nerazdvojna vremena, koja nisu striktno odvojena već nasilno razdvojena iskonstruisanim nultim časovima i tobožnjim autentičnim počecima. Analisti koji prate procese daleko su skeptičniji prema istorijskim prekretnicama od istoričara događajaca koji tačno znaju kada počinje svetla, a prestaje tamna prošlost. Istorija nije samo pogled unazad zato što je slika prošlosti uvek i

slika potreba sadašnjosti i slika nada uprtih u budućnost (R. Koselleck, J. Rüsen). Istorija nastaje u prožimanju prošlosti, sadašnjice i budućnosti. Dijalektički pristup nadilazi rankeovski pozitivizam, ali ne na relativistički način po obrascu postmoderne. Nema slike prošlosti koja se otkriva u vrednosnom vakuumu. Uvek se prepliće iskustvo sa očekivanjem, potrebe sadašnjice sa iščekivanjem od sutrašnjice. Kada se kaže da tumačenje prošlosti nije nikada statično, ovo ne treba tumačiti u konstruktivističkom smislu postmoderne već kao dijahrono poređenje raznih vremena. Drugim rečima postoji ne samo više istorija u smislu više grupnih vremena (generacijskih, klasnih, nacionalnih), nego i više nadgrupnih epohalnih vremena (prošla budućnost, sadašnja prošlost i buduća prošlost). Grubo rečeno, pomenuti pluralizam vremena jeste koordinatni sistem koji kritičku istoriju razlikuje od pamćenja kao društvenointegrativne slike prošlosti. Bez uporednog pristupa nemoguće je izgraditi ovu složenu viziju temporalnog poretka.

4. Skoro da i nije potrebno posebno dokazivati da su poređenja retko unutarnaučni problemi, a da ih daleko češće nameću vansaznajne pretpostavke grupnog (nacionalnog, državnog ili partijskog) pamćenja. Od idejnopolitičkih potreba zavisi da li će se razrađivati okvir za poređenje ili poistovećivanje: a) kapitalizma i fašizma, b) socijalizma i fašizma, c) liberalizma i socijalizma. Svaka razvijenija epohalna svest sadrži osobenu hegemonu poredbenu perspektivu. Novije velike debate istoričara (*Fischer Debatte* iz 1960-ih, *Historikerstreit* iz 1980-ih i *Schwarzbuchdebatte* s kraja 1990-ih) bile su ne samo politizovane, nego i nošene različitim žarom za poređenjem neretko teško uporedivih entiteta. Što je politizacija izrazitija, to su poređenja globalnija, više se poredi celine nego aspekti, a kontekst se lakše zanemaruje. Samo slojevita poređenja razdvajaju složene celine na segmente i poredi ih, dok manje oprezni naučnici ili ljubitelji prošlosti paušalno poredi ili izjednačavaju celine. Pri tome je još jedna okolnost karakteristična kod razvrstavanja poređenja. Što je broj poredbenih entiteta veći, to je po prirodi stvari poredba apstraktnija (npr. model industrijskog društva kod Danijela Bela), ali i paušalnija i isključivija kao kod idealnotipskih teorija o totalitarizmu.

5. Treba porediti i idejnopolitičke pobude poređenja. Koliko su slični hladnoratovski i globalizacijski podsticaji uporednih istraživanja? U kratkom vremenu izmenio se smisao prošlosti jer je globalizacija otvorila novu budućnost. Huserlovski rečeno svet jeste transcendentan, tj. postoji nezavisno od svesti o njemu, ali je smisao sveta imanentan, tj. uvek zavisi od svesti. Dakle, smisao prošlosti zavisi od istorijske svesti koja je ukorenjena u sadašnjici i otvorena ka novoj budućnosti. Današnja liberalna teologija sa snažnim sastojcima konzervatizma je filter koji propušta samo poželjnu prošlost saobraženu hegemonim ideologijama. Savremena hegemonna svest o prošlosti razlikuje se od hladnoratovske ne samo po tome što je bezalternativna. Više od toga, reč je o dva različita poretka sećanja. Prvi je bio dihotomni i relativno zatvoren u dva prilično homogena i beskonfliktna lagera. Karakterisala ga je kruta napetost između antikapitalizma i antikomunizma i različitog poimanja antifašizma. Skoro pola veka bila je aktivna u osnovi relativno pregledna slika prošlosti u kojoj su uspešno redukovani haos i nepreglednost uz pomoć hegemonog lagerskog idejnopolitičkog osmišljavanja. Drugačiji je globalizacijski poredak sećanja: otvoreniji, konfliktiniji i haotičniji. U Istočnoj Evropi prostor sećanja je renacionalizovan, a svuda je relativizovan, dobrim delom i zbog uticaja konstruktivizma postmoderne. Premda ga karakteriše pojačana razmena naučnih iskustava, ipak je upadljiva hegemonija novih okvira poređenja koje iskazuju vodeći pojmovi: globalizacija, tranzicija, identitet. Nova ideologizacija koju karakteriše antitotalitarna i antiteroristička slika prošlosti, je

u znaku bezalternativnosti kapitalizma. Hegemona liberalna teologija i bezalternativna vizija budućnosti iziskuju odgovarajuću uprošćenu sliku prošlosti.

Ne pitaju se mnogi bez razloga da li kod bezalternativnosti uopšte ima istorije. Fukujamin postulat o kraju istorije nakon sloma hladnog rata otvara staro hegelovsko pitanje. Odavno je, naime, uočeno da istorijska činjenica počiva na konfliktu, a ne na harmoniji. Hegel ide čak korak dalje kada kaže da istoriji smisao pruža tek nesreća: "Tle istorije nije tle sreće...periodi sreće su prazni listovi u njoj". Slična je i Tolstojeva opaska da srećni ljudi nemaju istoriju. Za Hegela sreća je sklad. Tome nasuprot istorijsko je neusklađeno, antagonističko. To je napetost koja podstiče kretanje. Građanski rat 1991-95 je razdrmao i osmislio istoriju Balkana, razotkrio mnoge skrivene napetosti. Ipak je to bila više neprogresivna nego progresivna nestabilnost. Da napetosti na Balkanu s kraja 20. veka nisu prešle u iracionalne sukobe, možda bi i mogle ostati istorijske. Ovako su minuli građanski rat i etnička čišćenja bili izraz neprogresivne nestabilnosti, jer politički akteri nisu bili kadri da napetosti razreše bez sukoba. Samo bi uporedna analiza raznih tumačenja sloma SFRJ kod istorija novokonstruisanih država mogla celovitije dočarati udeo mašte kod osmišljavanja sadašnjice. Koliko god temeljit, monografski pristup je i ovde nužno fragmentaran.

6. Verovatno je najteže porediti vruća mesta sećanja jer svako stratište budi emocije: Jasenovac i Blajburg, istarske foibe i stradanja banatskih Švaba. Kod savremenih poređenja pomenutih stratišta ne razlikuje se izvorno fašističko i reaktivno antifašističko nasilje. Jasenovac je izvorno, a Blajburg reaktivno nasilje, prvi zločin pripada fašizmu drugi anti-fašizmu. Različiti su i motivi ubijanja: kod prvog se ubijalo iz bioloških rasističkih razloga, kod drugog zbog realnog ili pretpostavljenog opasnog ponašanja, a ne zbog porekla ili biologije. Hrvatski nacionalni poredak sećanja teško će danas prihvatiti zaključak da je Pavelić kriv i za Jasenovac i za Blajburg. Martirološka vizija vlastite prošlosti nije manja smetnja diferenciranom poređenju od monumentalne istorije. U kulturi sećanja žrtva moje nacije je neuporediva. Martirološka istorija osuđena je na monografiju ili na poređenje sa mitskim apokalipsama: Srbi i Hrvati su narod izabrani koji čuvaju hrišćansku Evropu od Istoka. Artuković je na suđenju u Zagrebu 1986. ponavljao hrvatsko *antemurale*. Tada je to još izgledalo kao daleki anahronizam, a kada je to nekoliko godina kasnije ponavljao Tuđman već se osećao dah eksplozivne prošlosti. Ako je tačno da su svi moderni ratovi počeli u učionici na časovima istorije uporedno istraživanje eksplozivnosti prošlosti jeste tema koja čeka svog Šekspira.

Kod poređenja stratišta trivijalizacija je gotovo neosetna. Isticanjem tuđih zločina obezvređuju se ili relativizuju zločini vlastite grupe: Drezden protiv Aušvica, nemačke izbeglice sa Istoka protiv genocida, Hitler protiv Staljina, Blajburg protiv Jasenovca, foibe protiv fašističkog terora, Kravice protiv Srebrenice, itd. Banalnost je u podtekstu ove retorike: ni drugi nisu bili anđeli.

Svako osmišljavanje zavisi od širine okvira poređenja (balkanskog, evropskog, svetskog). Što je okvir uži to raste opasnost od precenjivanja osobenosti zbivanja, što je pak okvir širi opada monumentalizacija, ali preta opasnost trivijalizacije preko poređenja: nemački konzervativci i nacionalisti rado poredi Aušvic sa Gulagom jer time trivijalizuju nemačke zločine, pa slabi besprimernost i neuporedivost nacizma čime se rasterećuje nacionalna prošlost. Treba li uopšte pominjati da su različiti uzroci stradanja u Aušvicu i Gulagu, a smrt jevrejskog deteta u varšavskom getu samo se sa etičkog, ali ne i sa sociološkog stanovišta može izjednačavati sa smrću kulačkog deteta u ukrajinskom

kolhozu. Ubijanje zbog biologije je druge vrste od ubijanja zbog nečega što je učinjeno ili se pretpostavlja da je učinjeno. Ako je epilog isti, uzroci su različiti. Na nivou etičke osude ne može se dopreti do uzroka i motiva stradanja. To međutim ne znači da se ne mogu porediti izvesne sekundarne funkcionalne sličnosti u organizaciji logorskog nasilja kod autoritarnih režima.

7. Poređenja ne treba izbegavati, a u metodskom pogledu čak nema neuporedivosti. Može se porediti sve sa svačim, ali svako poređenje se pravda vlastitom teorijsko saznanom plodnošću. Kod javne upotrebe istorije važi pravilo: da vidim kako porediš, pa ću ti reći ko si? Poredbeni okvir otkriva identitet, a stupanj poistovećivanja različitih entiteta svedoči o intenzitetu angažmana i oslobodilačkih emocija.

Odavno je poznato da što je kontekst sličniji to je poređenje umesnije: Gulag se može pouzdanije porediti sa Golim otokom nego sa Aušvicom. Jasenovac i Aušvic pripadaju jednom sklopu, Blajburg i foibe drugom. Zločini se ne mogu dekontekstualizovati. Bombardovanje Kavetrija nije isto što i bombardovanje Drezdena, tandem Hitler-Himler nije isti što i tandem Čerčil-Haris. Žrtve Vermahta nisu isto što i žrtve Crvene armije, niti se žrtve Jasenovca mogu izjednačavati sa žrtvama Blajburga. Poredbeni okvir treba raščlanjavati, promišljati, a ne *a priori* osmišljavati. Istorija je na ovim prostorima uvek bila više osmišljavanje nego egzaktno rekonstuisanje i promišljanje prošlosti. Osmišljavanje (unošenje smisla, tj. nužno pristrasne redukcije složenosti u nepregledna zbivanja) treba razlikovati od promišljanja. Promišljanje je sagledavanje pojave sa više strana, hermeneutičko uživljanje u namere delatnika i uočavanje unutrašnje napetosti. Ovaj prostor ne samo što je retko učio od protivnika, nego je u traženju vlastitog stanovišta uloga protivnika bila ključna: vlastito stanovište bilo je direktno osmišljeni, a ne promišljeni protivstav protivniku.

8. Kod svakog poređenja treba naći odmerenu distancu između neuporedivosti i uporedivosti. Neuporedivost se može ispoljavati u obliku monumentalne istorije (srpska prošlost je najslavnija) ili u obliku kritičkog priznavanja zločina *sui generis* (ništa se ne može u Evropi u drugoj polovini 20. veka porediti sa Srebrenicom). Svako poređenje jeste delikatan test istoričnosti. Poređenje otkriva istraživačku jednačinu i svedoči o onome koji poredi. Ređe otkriva oprez i akribiju, a daleko češće naivnu arogantnost. Više otkriva očekivanja i obrazac osmišljavanja onoga ko poredi, nego rezerve i slojevitost. U Hrvatskoj D. Bilandžić poredi ustaše i partizane svrstavajući ih u totalitarne pokrete, a izdvaja domobrane kao jedini deo hrvatske demokratske vertikale smeštene između Mačeka i Tuđmana. Ova verzija antitotalitarnog poređenja stvara kontrastnu mračnu pozadinu novoj svetloj nacionalnoj demokratiji. Istoričari ne rade na usaglašavanju gledanja oko realne prošlosti nego daleko češće na doterivanju "sadašnje prošlosti".

9. Verovatno je najteže uključiti uporedni pristup u naglo izmenjenu sliku prošlosti. Teško je reći da li je početkom 1990-ih više izmenjena sadašnjost ili prošlost. Još je F. Tenies uočio da prošlost nije metafizička realnost dostupna sadašnjoj aktivnosti, već epistemološki referentni sistem koji uliva sklad haotičnoj sadašnjici. Odmereno porediti u ovom sklopu znači uvoditi dodatni haos u nove vrednosti koje traže poverenje. Prošlost je nikada do kraja usklađeni sistem vrednosti i normi: to je premisa koja povezuje interakcionizam i fenomenološki funkcionalizam, Mida i Lumana. Kolektivno pamćenje jeste aktivni proces stvaranja smisla tokom vremena (J. Olick). Prošlost je filter za poimanje sadašnjice. Ljudi ne čitaju biografije, ne gledaju statue, niti posećuju muzeje samo zbog žeđi za novim saznanjem. Oni preuređuju ono što čitaju, vide i posećuju, često nasuprot

propisanim očekivanjima, a u skladu sa aktualnim potrebama i vrednostima. Tako tumačeći prošlost, ustvari tumače vlastiti savremeni svet.

Zemljotresne promene prošlosti krajem 20. veka poremetile su mnoge obrasce integracije, ali još nisu iskazale svoju razornost. Američki istoričar Toni Džad (Judt) upozorava da je važna smetnja ujedinjenju Evrope neusklađiva prošlost. Teško je predvideti budućnost prošlosti. Ipak se nešto može učiniti. Trebalo bi porediti nove obrasce konstruisanja prošlosti na Zapadnom Balkanu i istorijske mehanizme osmišljavanja: unošenje novog smisla, značenja i simbola. Ovde su neke sličnosti između novih država na Balkanu već na prvi pogled upadljive: (a) slični *ante murale* mitovi, (b) podudarni obrasci kod traženja novih nultih časova autentične istorije, (c) gotovo istovetni novi mitovi o besprimernoj žrtvi vlastite nacije, (d) skoro istovetni procesi pretvaranja dželata u žrtve : srpski akademici su uključili M. Nedića u 100 najznamenitijih Srba, Ljotić se oslobađa hipoteke fašizma, četnici su službeno priznati za antifašiste. U Hrvatskoj i Sloveniji teku slični procesi revizije. Jedva da je potrebno opominjati da uporedno istraživanje revizije prošlosti daleko jasnije od monografskog pristupa pokazuje trivijalnost i sličnost novih politika sa prošlošću.

Uključivanje uporednog metoda je *conditio sine qua non* kritičkog sećanja. Tome treba dodati još neke uslove. Prvi zadatak kritičke istorije nije brisanje vlastite prošlosti, nego kritički zaborav njene lažne slave. Mukotrпно uzajamno prilagođavanje u atmosferi žive prošlosti i vrućeg sećanja traži kritičnost i prema klasičnim pojmovima "dželati" i "žrtve", jer ove ortodoksne kategorije jesu nove verzije podele na prijatelja i neprijatelja. One jačaju opozitne mi-grupe, odnose napetosti i beskrajnog revanšizma. Zato nova kultura sećanja treba da ove osećajne kategorije postupno potiskuje u procesu kritičkog uzajamnog prilagođavanja. Uslov je poznat - priznavanje drugog kao ravnopravnog. Poštovanje drugog, pa i dojučerašnjeg neprijatelja i razumevanje uslova njegovog drugačijeg sećanja, znači i prevazilaženje krute polarizacije "krivi – nedužni", stavom da smo svi krivi. Svest o tome da su svi bili žrtve treba da stigne odozdo, a ne da se dekretira. U tom prosvećivanju nova kultura sećanja je važna poluga. Dakle, suočavanje sa senkama vlastite prošlosti i ispoved, ali ne pred popom niti pred birokratijom EU, nego pred novom svešću o prošlosti kao beskrajnoj spirali zločina i odmazde. Da bi se ova spirala prekinula treba uporno raditi na prosvećenoj kritičkoj kulturi sećanja. U njenom središtu je kritička istorija sa razvijenom metodologijom slojevitog poređenja. Istorija može krojiti mit koji snaži homogenost, ali može biti i neugodna kritička nauka.

Todor KULJIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

38

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a bold, sans-serif font, followed by the word 'press' in a smaller, lowercase, sans-serif font. The 'FF' is stylized with a horizontal line through the middle of the letters.

ZAGREB 2006.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 38

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2006. godine

Naklada

400 primjeraka